

Agriculture Students Attitude Towards Family Farming As Profession

Srećko BRKIĆ

Miroslav TRATNIK

Mate BOBANAC

Đurđica ŽUTINIĆ

SUMMARY

In this paper the authors present the results of the empirical research conducted among the agricultural students in May 1993 and in December 2000, and the agricultural experts in February 2001. The objective of the research was to determine the respondent's attitudes towards family farming as profession.

The authors point to unfavorable situation in general and professional education of farmers is a "bottleneck" of future development of family farming. First of all the process of its modernization will dependent on more intensive involvement of young educated people in this sector.

The survey of the respondent's willingness to work on family farms indicate that their preference for family farming increased from 14.8 percent in 1993 to 22.5% in 2000. Provided that family farm has sufficient arable land, farm buildings and machinery, the number of the respondents that would accept employment at the family farm is even higher in both the first (52.1%) and the second research (59.5%). And the agricultural experts have almost identical attitude towards family farming - 58,7 percent of their would accept that kind of family farm. The authors determined statistical significant connection between some demographic and socio-economic respondent's characteristics and their affinity according to family farming.

KEY WORDS

family farming, agricultural students

Department of Agricultural Economics and Rural Sociology
Faculty of Agriculture, University of Zagreb
Svetošimunska 25, 10000 Zagreb, Croatia

Received: July 27, 2001

Stavovi studenata agronomije prema obiteljskoj poljoprivredi kao zanimanju

Srećko BRKIĆ

Miroslav TRATNIK

Mate BOBANAC

Đurđica ŽUTINIĆ

SAŽETAK

U ovom radu autori iznose rezultate empirijskih istraživanja koje su proveli među studentima agronomije u svibnju 1993. i prosincu 2000. godine, te među poljoprivrednim stručnjacima u veljači 2001. Cilj istraživanja je bio utvrditi stavove ispitanika prema obiteljskoj poljoprivredi kao zanimanju.

Autori ukazuju na to da je nepovoljno stanje općeg i stručnog obrazovanja poljoprivrednika "usko grlo" daljnjeg razvoja obiteljske poljoprivrede i da će proces njene modernizacije ovisiti prije svega o većem ulasku mladih obrazovanih ljudi u taj sektor.

Rezultati istraživanja pokazuju povećanje interesa studenata za zapošljavanjem na vlastitom obiteljskom gospodarstvu – sa 14,8 posto 1993. na 22,5 posto 2000. Uz pretpostavku da roditeljski posjed ima dovoljno obradivog zemljišta, gospodarskih zgrada i mehanizacije ispitanici bi u znatno većoj mjeri prihvatili zaposlenje na obiteljskom gospodarstvu - kako u prvom (52,1%) tako i u drugom istraživanju (59,5). Poljoprivredni stručnjaci imaju u pogledu obiteljske poljoprivrede isti stav – 58,7 posto bi ih bilo spremno preuzeti takvo obiteljsko gospodarstvo. Autori su utvrdili da postoji statistička značajna veza između nekih demografskih i socio-ekonomskih obilježja ispitanika s njihovim afinitetom prema obiteljskoj poljoprivredi.

KLJUČNE RIJEČI

obiteljska poljoprivreda, studenti agronomije

Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju
Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Sveoštimska 25, 10000 Zagreb, Hrvatska

Primljeno: 27. srpnja 2001.

UVOD

Obiteljska je poljoprivreda u Hrvatskoj, za razliku od niza drugih tranzicijskih zemalja, imala svoj povijesni kontinuitet. Žilavo se odupirala brojnim nedaćama koje su je pratile u vrijeme kolektivizacije i socijalističke kooperacije nakon drugoga svjetskog rata kao, i u vrijeme velike ekonomske krize tridesetih godina dvadesetoga stoljeća. Ekonomska kriza je dovela do prezaduženosti seljaka i njihove pauperizacije. Brzo prodiranje kapitalističkih odnosa u našu tradicionalnu poljoprivredu, dovelo je do dubokog raslojavanja na selu ali i do snažne političke afirmacije hrvatskog seljaštva, prije svega preko Hrvatske seljačke stranke.

Hrvatska obiteljska gospodarstva razvijala su se pretežno na tradicijama pruskog puta u poljoprivredi. Nakon drugoga svjetskog rata, ona su se razvijala uglavnom stihijski, a ograničavana su ne samo političkim već i ekonomskim i zakonskim mjerama. Tako se je i pored masovne deagrarizacije prosječna veličina seljačkog zemljišnog posjeda, u zadnjih pedesetak godina, zadržala na oko tri hektara. Poljoprivredna su domaćinstva u velikoj mjeri orijentirana na novčane prihode od nepoljoprivredne djelatnosti, a samo ih mali dio živi isključivo od prihoda sa gospodarstva. Obradivo je zemljište, tako danas uglavnom pod kontrolom nepoljoprivrednika.

Prijelaz radne snage iz poljoprivredne u nepoljoprivredne djelatnosti bio je masovan i dinamičan. U razdoblju između 1948. i 1991. poljoprivredno se stanovništvo smanjilo sa 2 milijuna i 478 tisuća na 410 tisuća, odnosno njegov se udio u ukupnom stanovništvu smanjio od 65,6 % na 9,1 %. Prema nekim prognozama 2001. godine udio poljoprivrednog stanovništva iznosit će 7,9 %, a 2011. godine 6,1 % (Brkić 1990 : 31-36). Može se reći da je proces napuštanja poljoprivrede u Hrvatskoj bio brži nego što je to realni gospodarski razvoj omogućavao.

Sva istraživanja o profesionalnim aspiracijama seoske mladeži, koja su bila veoma brojna šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, pokazuju da je interes mladih za obiteljsku poljoprivredu bio neznatan. Prema jednom longitudinalnom istraživanju u četiri sela u Hrvatskoj ostajanje mladih na obiteljskim gospodarstvima svelo se na samo 0,4 % pripadnika generacije rođene u razdoblju od 1973. do 1982. godine¹. Nasuprot ovoj skupini pripadnici generacije rođene 1943. do 1952. ostajali su češće na obiteljskom gospodarstvu (16,5 %), i svi su oni bili bez formalnog stručnog obrazovanja (Brkić i Žutinić, 2000.).

Paralelno s tim procesom deagrarizacije u poljoprivrednim kombinatima i zadrugama postupno

¹ Treba upozoriti da je još 1,2 % ove generacije obavljalo poslove u poljoprivredi, ali su to bili radnici u poljoprivrednim poduzećima i zadrugama. U poljoprivredi je bilo ustvari zaposleno 1,6 % ispitanika.)

je rastao broj zaposlenih sve do potkraj osamdesetih. Danas u tim poduzećima radi tek dvadesetak tisuća radnika, što je dvije petine od broja zaposlenih prije desetak godina. Obiteljska gospodarstva su bila tijesno vezana za ova poduzeća – nabava repromaterijala, otkup proizvoda, stručna pomoć, kreditiranje proizvodnje i dr. Radi njihova ponovnog uključivanja u razvoj poljoprivrede pokrenuti su programi konsolidacije u dvadesetak kombinata. Njihova revitalizacija neće biti niti brza, niti lagana, prije svega zbog njihove sadašnje kadrovske i tehničko-tehnološke ekipiranosti, te njihovog trenutačnog financijskog stanja.

Stoga je u Hrvatskoj realno očekivati povećanje interesa za obiteljsku poljoprivredu među školovanim poljoprivrednim stručnjacima. S jedne strane, tome pridonosi velika nezaposlenost koja prelazi stopu od 20 posto, te mala mogućnost zapošljavanja poljoprivrednih stručnjaka u krupnim poljoprivrednim kombinatima. S druge strane, postoji naglašena orijentacija agrarne politike za podupiranje obnove i razvoja moderne, suvremene obiteljske poljoprivrede i prilagodbe hrvatske poljoprivrede međunarodnim i europskim kriterijima (WTO, EU, EFTA). Podizanjem obrazovne razine naših poljoprivrednika, uz razvijanje i jačanje pratećih službi i institucija, moći će se ostvariti temeljne pretpostavke za brži napredak naše obiteljske poljoprivrede.

Stanje obrazovanja poljoprivrednika

U poljoprivrednim poduzećima i zadrugama relativno je značajna zastupljenost stručne radne snage u odnosu na ostale grane hrvatskog gospodarstva, ali i znatno niža nego među ukupno zaposlenima u zemlji. To se može vidjeti iz navedenih podataka.

Ranije su se diplomirani poljoprivredni stručnjaci, tehničari i kvalificirani radnici, koji su se školovali u poljoprivrednim školama i fakultetima, pretežno zapošljavali u krupnim poljoprivrednim kombinatima i poljoprivrednim zadrugama. Oni su pružali i stručne savjete svojim kooperantima na obiteljskim gospodarstvima. Sve donedavno je bila prava rijetkost da poljoprivredni stručnjaci isključivo rade na obiteljskim gospodarstvima.

Raspoloživi statistički podaci o školskoj naobrazbi aktivnih poljoprivrednika pokazuju veoma nisku razinu njihovog stručnog obrazovanja, ali se stanje ipak postupno mijenja nabolje².

² Nemamo podatke o tome za 2001. godinu, jer podaci iz popisa stanovništva početkom travnja ove godine nisu još gotovi. Ali 1991. godine u poljoprivrednom stanovništvu iznad 15 godina bilo je tek 7,5% onih sa srednjom školom a 0,5% sa višom školom ili fakultetom. Nepoljoprivredno stanovništvo je istovremeno imalo 55% onih sa srednjom školom i 15,8 % sa višom i fakultetom (Žutinić, 1996: 36.)

Tablica 1. Postotak zaposlenih prema stručnoj spremi
Table 1. Workforce percentages as per qualifications

Djelatnost-Sector	Visoka-University degree	Viša-Under-graduate	Srednja-High school
Ukupno zaposleni-Total workforce	13,1	8,0	34,3
Poljoprivreda i ribarstvo-Agriculture and fishery	8,1	4,0	26,8
Prerađivačka industrija-Processing industry	6,6	3,9	27,3
Građevinarstvo-Building industry	4,9	4,5	24,4

Izvor: Izračunato prema statističkom ljetopisu 1999., Državni Zavod za statistiku, Zagreb, 1999.
Source: Calculated as per 1999 Statistical Yearbook, State Bureau of Statistics, Zagreb, 1999.

Tablica 2. Postotak aktivnih poljoprivrednika prema stručnoj spremi
Table 2. Active farmers percentages as per qualifications

Stručna sprema-Qualifications	Godina-Year		
	1971.	1981.	1991.
Srednja škola-High school	1,81	2,84	8,58
Viša škola-Under-graduate	0,02	0,06	0,36
Visoka-University degree	0,02	0,04	0,29

Izvor: Brkić i Žutinić, 1996.

Tablica 3. Aktivni poljoprivrednici 1991. godine prema dobi i stručnoj spremi
Table 3. Active farmers as per age and qualifications in 1991

Dobna skupina Age group	Stručna sprema-Qualification (%)			Ukupan broj aktivnih poljopriv. Total number of active farmers
	Srednja-High school	Viša-Under-graduate	Visoka-University degree	
15-24	25,09	0,15	0,12	20.435
25-34	27,90	1,09	0,90	31.676
35-44	12,80	0,75	0,58	38.973
45-54	4,42	0,35	0,27	49.941
55-64	1,55	0,08	0,10	71.735
>64	0,69	0,07	0,04	51.172
Nepoznato-Unknown	7,70	0,07	0,04	1.363
Ukupno-Total	8,58	0,36	0,29	264.895

Ovdje je izdvojen samo postotak radne snage koja ima srednju, višu i visoku stručnu spremu, a razlika do 100% odnosi se na nepismene, na one sa osnovnom i nepotpunom osnovnom školom.

Izvor: Izračunato prema podacima DZS, Tablica 1-2-13, popis stanovništva 1991..
Source: Calculated as per State Bureau of Statistics, Table 1-2-13, 1991 Census

Iz podataka u tabeli 2 vidi se lagano povećanje razine obrazovanja poljoprivrednika, posebno osamdesetih godina. Tada je deagrarizacija bila usporena zbog smanjene mogućnosti zapošljavanja mladih ljudi u neagrarnom sektoru. Starija radna snaga je odlazila u mirovinu, a ona je u pravilu imala puno niže obrazovanje od mladih koji su ulazili u poljoprivredu kao radna snaga. To ilustrativno pokazuju naši podaci u tabeli 3 gdje smo prema dobnim skupinama izdvojili postotak onih sa srednjom i višom školom i fakultetskom naobrazbom.

Postupnim ulaženjem mladih stručno obrazovanih poljoprivrednika promijenit će se sadašnja veoma nepovoljna obrazovna struktura naših proizvođača. U zadnjih desetak godina u Hrvatskoj je godišnje završavalo više poljoprivredne škole i fakultete 300 do 400 studenata. Ako uzmemo u obzir i sve

ostale okolnosti naša je procjena da bi danas u našoj poljoprivredi bilo 2.900 radno aktivnih osoba sa višom školom i fakultetom od čega tek polovica otpada na poljoprivredne stručnjake. Udio zaposlenih s višom i visokom stručnom spremom porastao bi od 0,65 posto 1991. na 1,29 posto 2001. godine ¹.

Tehničko-tehnološki razvoj, ekonomski i ekološki uvjeti u poljoprivrednoj proizvodnji tražit će sve višu razinu općeg i stručnog obrazovanja i potrebu za permanentnim stručnim usavršavanjem poljoprivrednika. To će trebati usvojiti kao opći zahtjev i strateški cilj. Prema tome bi onda trebalo

¹ Naša je procjena da je 2001. godine u poljoprivredi Hrvatske bilo zaposleno oko 230 tisuća osoba ili oko 15 % manje nego 1991. godine.

podesiti mjere agrarne politike i osposobiti odgovarajuće institucije koje će te mjere realizirati. Pri tome bi trebalo dodati i ono što je Josip Predavec napisao tridesetih godina prošlog stoljeća: "Ne kažemo da seljačkom svijetu ne treba još mnogo, mnogo znanja, baš utoliko više koliko je njegov život i rad kompliciraniji. Ali moramo bezuvjetno poreći bilo kome pravo da s visoka gleda na taj naš seljački svijet, radi tobožnje njegove zatucanosti ili manje intelektualne sposobnosti od drugih" (1934;286)

PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

U ovom radu iznosimo rezultate našega istraživanja što smo ga proveli među studentima agronomije i među poljoprivrednim stručnjacima¹. Nas je interesiralo kako studenti doživljavaju svoje buduće zanimanje s obzirom na obiteljsku poljoprivredu. Moderna poljoprivreda ne može se ostvariti bez adekvatnih stručnih znanja poljoprivrednika i bez sustavne stručne pomoći koja im treba biti dostupna. U sociološkom pogledu, potrebna je i određena društvena klima i psihološka podrška u užoj i široj društvenoj okolini, koja će podupirati interes za obiteljsku poljoprivredu. Jer, razmišljanje o budućem zanimanju znači za svakog pojedinca potrebu da anticipira svoju buduću profesionalnu situaciju, svoj ekonomski, socijalni i politički status, svoj profesionalni status i ugled u društvu. Mi smo u ovom radu našu analizu usmjerili na to da vidimo kako naši ispitanici doživljavaju aktualnu situaciju u kojoj se nalazi naša obiteljska poljoprivreda i u kojoj mjeri ispitanici preferiraju obiteljsko gospodarstvo kao buduće mjesto rada i zanimanja.

Naša tema dodiruje jedno važno pitanje za daljnji razvoj hrvatske poljoprivrede. Opće i stručno obrazovanje je po našem mišljenju "usko grlo" u procesu revitalizacije obiteljskih gospodarstava, mada smo svjesni i brojnih drugih problema koji ograničavaju taj razvitak. U tom je kontekstu i cilj našega rada da upozori kreatore naše agrarne politike da iznađu sustav mjera koje će ovo "usko grlo" otkloniti, kako bi znanje postalo pokretačka snaga bržeg razvoja naše obiteljske poljoprivrede.

METODA RADA

Istraživanje je provedeno u prosincu 2000. godine na uzorku od 217 studenata agronomije na svim godištim i studijskim usmjerenjima, te u veljači 2001. godine među 64 stručnjaka iz različitih područja agronomije, a rezultati su uspoređeni sa onima iz istraživanja 1993. (vidi Brkić i Žutinić, 1996.).

¹ Tema ovoga nešeg rada o interesu studenata za obiteljsku poljoprivredu bila je uklopljena u jedan širi kontekst vezan za istraživanje prosvjeda hrvatskih seljaka.

Pitanja u upitniku su bila zatvorenoga tipa, sa unaprijed ponuđenim odgovorima. Upitnik za poljoprivredne eksperte sadržavao je uz pitanja sa ponuđenim odgovorima i pitanja otvorenoga tipa, na koja su oni veoma iscrpno davali odgovore u pismenoj formi. Za mjerenje stavova korištena je Likertova skala.

Statistička obrada podataka je obavljena pomoću SPSS paketa¹. Odnos između varijabli utvrđen je hi-kvadrat testom, a jačina veze pomoću koeficijenta kontigencije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Položaj poljoprivrednika

U vezi aktualnog položaja naše poljoprivrede pitali smo stručnjake, eksperte iz različitih područja agronomije, ima li poljoprivreda kao dio ukupnog gospodarstva adekvatan tretman? Stav je stručnjaka oko toga jednoglasan, gotovo devet od deset ispitanika odgovorili su da se poljoprivredi ne posvećuje odgovarajuća pažnja. Najčešće se spominje lutanje u pogledu ciljeva i strategije razvoja, nedostatak konkretnih razvojnih programa i mjera kojima će se podsticati veća proizvodnost rada, neadekvatna kreditna politika i premala ulaganja u poljoprivredu, neorganiziranost tržišta i zadrugarstva i dr. Traži se brža promjena agrarne strukture i okrupnjavanje posjeda, drugačija zemljišna politika u vezi dodjele i prodaje poljoprivrednog zemljišta u procesu privatizacije, ograničenje zemljišnog posjeda iznad 50 hektara, ulaganje u uređenje zemljišta, nabavu poljoprivrednih strojeva i sl. Posebno se ističe da u poljoprivredi ima previše politike, a premalo struke, da su nedovoljno angažirani poljoprivredni stručnjaci i znanstvenici u rješavanju problema, da su seljaci neorganizirani i imaju premalo utjecaja, da je poljoprivreda potpuno osiromašena, da su seljačke mafije u sprezi sa lokalnim moćnicima.

Ekonomski položaj i društveni ugled poljoprivrednika u našem društvu u usporedbi s drugim profesijama i društvenim slojevima, naši ispitanici (studenti i eksperti) ocjenjuju da je nepovoljan ili veoma nepovoljan, odnosno nizak ili čak vrlo nizak.

Iako postoje izvjesne razlike između studenata² i poljoprivrednih stručnjaka u ocjeni ekonomskog položaja i društvenog ugleda poljoprivrednika, njihovi stavovi, nedvosmisleno ukazuju na veoma

¹ Ovom prigodom se posebno zahvaljujemo profesoru psihologije Nenadu Brkiću iz Psihijatrijske bolnice Vrapče u Zagrebu, koji je radio na unošenju i obradi podataka.

² Studenti su radikalniji, a stručnjaci umjereniji u ocjeni statusa poljoprivrednika, posebno u pogledu društvenog položaja seljaka. Da su poljoprivrednici na dnu društvene ljestvici u Hrvatskoj pokazala su brojna istraživanja.

nepovoljan položaj naših seljaka. Ako se brojem 1 (jedan) označi veoma povoljan, a brojem 5 (pet) kao veoma nepovoljan položaj, odnosno društveni ugled, onda pomoću ponderirane aritmetičke sredine možemo usporediti ta dva statusa i uočiti da je društveni ugled seljaka znatno niži od njihovog ekonomskog položaja.

uglavnom slažu s tvrdnjom da obiteljska poljoprivreda kod nas nema perspektivu u budućnosti, dok se njih 54,1 posto s tom tvrdnjom posve ili uglavnom ne slažu. Nešto manje od trećine ovih ispitanika samo se djelomično slaže s tvrdnjom da naša obiteljska gospodarstva nemaju perspektive.

	Studenti-Students	Stučnjaci-Specialists
Ekonomski položaj-Economic position	3,986	3,812
Društveni ugled-Social status	4,372	4,125

Zanimljivo je da studenti relativno povoljno ocjenjuju ekonomski status svoje obitelji, koji je za njih iznad prosjeka (p. a. s. = 2,779). Bilo bi interesantno vidjeti pozadinu takovog stava, s obzirom da dvije petine naših ispitanika žive na selu. Samo ih 8,8 posto navodi da je materijalni položaj njihovih roditelja prilično težak i vrlo težak, a čak 29,4 posto smatra da je on veoma dobar i prilično dobar, a ostalih, blizu dvije trećine misli kako je on osrednji, prosječan. Ima li pak u toj ocjeni ekonomskog statusa i društvenog ugleda poljoprivrednika prenaplašenog utjecaja javnog mnijenja koje stvara sažaljenje prema seljacima? Eksperti smatraju da su u našem društvu danas u najtežem ekonomskom položaju ipak umirovljenici, a tek onda seljaci, pa industrijski radnici.

Stav prema stručnom školovanju

Stav studenata prema stručnom obrazovanju poljoprivrednika u tijesnoj je vezi s njihovim profesionalnim aspiracijama u pogledu obiteljske poljoprivrede. Tu se oni identificiraju sa svojom budućom situacijom. Isto je tako važno kako se sami poljoprivrednici odnose prema svom stručnom obrazovanju. Njihova svakodnevna praksa i okolnosti u kojima obavljaju sve složeniju poljoprivrednu proizvodnju utječe na stvaranje njihovog saznanja o nužnosti stručnih znanja za uspješno funkcioniranje njihovog poduzeća

u cjelini. Usporedimo li stavove studenata i samih poljoprivrednika što oni misle o potrebi stručnog obrazovanja onda se tek vidi koliko je ovo pitanje važno u današnje vrijeme. (tab.4)

Stvarna situacija u pogledu stručnog obrazovanja je ne samo u velikom raskoraku sa stavovima studenata nego i samih poljoprivrednika, pa onda tim ljudima koji su "hendikepirani" u pogledu naobrazbe treba otvoriti mogućnost školovanja uz rad i pomoći im u tome.

Izgledi obiteljskih gospodarstava

S obzirom da je obiteljska poljoprivreda kod nas bila dugo potiskivana kao oblik organizacije proizvodnje zanimalo nas je kako studenti i eksperti gledaju na njenu perspektivu. U istraživanju 1993. godine samo je 13,9 posto studenata izjavilo da se posve ili

O tome je svakako bilo uputnije pitati naše eksperte. Pitanje je bilo otvorenoga tipa i puno konkretnije od onoga koje smo postavili studentima agronomije: "Ima li naša obiteljska poljoprivreda šansu biti konkurentna na domaćem i vanjskom tržištu u usporedbi s

kombinatima i drugim poljoprivrednim poduzećima u našoj zemlji i izvan zemlje?" Izuzmemo li odgovore koji nisu bili precizni i one ispitanike koji nisu naveli odgovor, tri četvrtine stručnjaka daje potvrđan odgovor da ona imaju šanse da budu konkurentna, a to znači da se mogu održati u tržišnoj utakmici. Samo četvrtina stručnjaka smatra da naša obiteljska gospodarstva nemaju izgleda da opstanu.

Stručnjaci u svojim odgovorima daju opsežna obrazloženja upozoravajući da je velika šansa u radno intenzivnoj, organsko-biološkoj proizvodnji, u cvjećarstvu, povrćarstvu, vinogradarstvu, vinarstvu, proizvodnji mesa i mlijeka, voća, ali da treba forsirati proizvodnju zdrave hrane. Oni također upozoravaju na potrebu stručnog obrazovanja poljoprivrednika, njihovog boljeg organiziranja preko udruga, sindikata, interesnih zajednica i prije svega putem "pravih" zadruga. Posebno ističu probleme tržišta i cijena, skupih i nedostupnih kredita i okrupnjavanje i uređenje zemljišta.

Oni koji navode da obiteljska poljoprivreda nema realnih izgleda da se održi u konkurenciji krupnih poduzeća ističu prije svega njihovu nedovoljnu stručnost, te da trenutno nemaju nikakvu šansu, ali ulaganjima i kvalitetnim radom imaju perspektivu, ali ne na vanjskom tržištu zbog visokih cijena repromaterijala. Oni upozoravaju da se u obiteljskim gospodarstvima može ipak jeftinije proizvesti nego na poljoprivrednim kombinatima.

Stručnjaci predlažu i što bi trebalo učiniti da se obiteljskim gospodarstvima pomogne. U tome smislu oni smatraju da treba poticati okrupnjavanje posjeda, specijalizaciju gospodarstava, kvalitetu proizvoda, bolje zakonodavstvo, smanjivanje broja gospodarstava, arondaciju i komasaciju zemljišta, proizvodnost rada, te stalno težiti izjednačavanju uvjeta sa onima u EU.

Tablica 4. Odnos prema stručnom obrazovanju poljoprivrednika (%)
Table 4. Attitude on professional education of farmers (in percent)

	Studenti-Students	Poljoprivrednici-Farmers
Poljoprivrednicima nije potrebno stručno obrazovanje, jer ga oni stječu kroz praksu-Farmers do not need professional education because they gain it through the hands-on experience;	5,5	15,6
Osim osnovne škole potrebna im je stručna poljoprivredna škola-In addition to the elementary education, they need education in agricultural school;	65,9	70,5
Poljoprivrednicima je potrebna viša poljoprivredna škola ili fakultet-Farmers need undergraduate or graduate college education	28,6	13,9
Ukupno-Total:	100,0	100,0

Neobjavljeni rezultati istraživanja provedenog 1993. godine među 167 apsolviranih Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Tablica 5. Gdje bi ste se najradije zaposlili nakon završetka studija
Table 5. What is your preferential employment after graduation? (in percent)

Preferirano zaposlenje Preferential employment	Godina-Year	
	1993. (N = 169)*	2000. (N = 191)
Na vlastitom gospodarstvu-Own farm	14,8	22,5
U poljoprivrednom poduzeću ili zadrugi-Agri-business or cooperative	12,4	8,9
U savjetodavnoj službi-Extension service	10,1	18,8
U školi, fakultetu ili institutu-School, college or institute	14,2	18,8
U vlastitoj firmi-In own firm	44,4	27,8
Nešto drugo-Elsewhere	4,1	3,2
Ukupno-Total	100,0	100,0

$\chi^2 = 17,751$; $df = 5$; $p = 0,005$; $C = 0,217$; *Brkić i Žutinić, 1996.

Kada govorimo o preprekama koje otežavaju razvoj poljoprivrede, općenito, eksperti navode da su to prije svega rascjepkani i sitni zemljišni posjedi, nerazvijena tržišna infrastruktura, nedostatak novca i povoljnih kredita, zastarjela mehanizacija i niz drugih problema.

Posebno često se kao prepreka navodi niska stručnost i nisko znanje proizvođača, neznanje i strah od usvajanja novih tehnologija. Seljacima nedostaju u manjoj mjeri poduzetničke inicijative, ali puno više im manjkaju poduzetnička znanja, a ponekad i jedno i drugo. Nedostaje im kontakt sa znanostima, ali i obratno. U tom pogledu se predlaže kvalitetnije školovanje budućih poduzetnika u poljoprivredi.

Interes za obiteljsku poljoprivredu

Interes studenata za obiteljsku poljoprivredu pokušali smo saznati pomoću dva pitanja. U prvom smo ih pitali gdje bi se najradije zaposlili nakon završetka studija, a u drugom smo ih doveli u hipotetičnu situaciju - da li bi preuzeli posjed svojih roditelja i na njemu živjeli i radili ako bi on imao dovoljno obradivog zemljišta, gospodarskih zgrada, opreme i mehanizacije?

Iz tabele 5 se vidi da je između dva istraživanja struktura interesa u pogledu zaposlenja nakon

završetka studija se promijenila i ona je statistički signifikantna. U obadva istraživanja ispitanici najviše preferiraju zaposlenje u vlastitoj firmi, mada je u drugom istraživanju taj interes znatno opao, a povećala se interes za savjetodavnu službu te za rad u obrazovnim i istraživačkim institucijama. Ono što je ovdje posebno interesantno je povećanje interesa za zapošljavanje na obiteljskom gospodarstvu. Možemo s pravom reći da i pored značajnih problema sa kojima se susreću hrvatski poljoprivrednici, raste povjerenje u obiteljsku poljoprivredu kod mladih budućih stručnjaka. Muškarci više nego žene daju prednost zaposlenju na obiteljskom gospodarstvu, te studenti druge i treće godine, studenti na stočarskom i vrtlarskom usmjerenju, motivirani za studij agronomije, studenti čiji su roditelji poljoprivrednici i dr. Međutim, utvrdili smo pomoću hi-kvadrat testa i koeficijenta kontingencije da postoji statistički značajna povezanost interesa za obiteljsku poljoprivredu sa uspjehom u srednjoj školi ($\chi^2 = 21,315$, $df = 12$, $p = 0,046$, $c = 0,315$), materijalnim položajem ispitanika ($\chi^2 = 21,208$, $df = 12$, $p = 0,047$, $c = 0,314$); i zemljišnim posjedom njihove obitelji ($\chi^2 = 19,533$, $df = 12$, $p = 0,043$, $c = 0,302$). Najveći interes za obiteljsku poljoprivredu pokazuju ispitanici koji žive na tržišno orijentiranim gospodarstvima.

Usporedimo li odgovore studenata u ova dva istraživanja na naše drugo pitanje onda uočavamo

Tablica 6. Biste li preuzeli posjed svojih roditelja i na njemu radili kad bi imao dovoljno zemlje, zgrada, opreme i mehanizacije?
 Table 6. Would you take over your parents' farm to work on it provided it has sufficient arable land, buildings, equipment and machinery? (in percent)

Stav prema ostanku na roditeljskom posjedu Attitude on staying at the parent's farm	Godina-Year	
	1993. (N = 167)*	2000. (N = 215)
Veoma rado-Most willingly:	52,1	59,5
Samo kada ne bih imao boljeg izbora-If I had no other option:	15,6	14,9
Nikako to ne bih prihvatio-I would never accept it:	6,0	2,8
Ostali odgovori-Other answers:	26,3	22,8
Ukupno-Total	100,0	100,0

$\chi^2 = 4,443$; $df = 3$; $p = 0,255$; $C = 0,107$; *Brkić i Žutinić, 1996.

kako je i ovdje došlo do promjena ali razlike nisu statistički značajne. Njih smo predložili u tabeli 6.

Vidi se da je relativno mali udio onih koji nipošto ne bi prihvatili zaposlenje na vlastitom gospodarstvu. Oni vjerojatno imaju već jasno određene profesionalne aspiracije, jer su ranija istraživanja pokazala da manje od polovice agronoma radi "izvan poljoprivrede". (Budini i sur. 1976.)

Interkorelacijskom matricom od petnaestak varijabli utvrdili smo da je prihvaćanje zaposlenja na obiteljskom posjedu statistički značajno povezano s obilježjem ruralne pripadnosti ($\chi^2 = 9,433$, $df = 2$, $p = 0,024$, $c = 0,304$); motiviranošću za studij agronomije ($\chi^2 = 16,928$, $df = 6$, $p = 0,010$, $c = 0,271$); zadovoljstvom sa studijem agronomije ($\chi^2 = 21,208$, $df = 12$, $p = 0,047$, $c = 0,298$) i zemljišnim posjedom ($\chi^2 = 18,059$, $df = 6$, $p = 0,006$, $c = 0,277$). I ovdje najveći interes za obiteljsku poljoprivredu pokazuju oni koji imaju zemljišni posjed i to posebno oni s tržišno orijentiranom proizvodnjom. U toj skupini ispitanika 83 posto bi ih veoma rado radili i živjeli na roditeljskom posjedu.

Spomenut ćemo i još jedan podatak koji smo dobili u našoj analizi. Preferiranje obiteljske poljoprivrede statistički je značajno povezano sa stavom ispitanika prema prosvjedima seljaka. Oni koji podržavaju seljačke prosvjede znatno se češće odlučuju za zaposlenje na obiteljskom gospodarstvu ($\chi^2 = 12,761$, $df = 6$, $p = 0,047$, $c = 0,236$), te oni ispitanici koji ističu potrebu za organiziranjem jedinstvenog seljačkog saveza ($\chi^2 = 41,451$, $df = 21$, $p = 0,005$, $c = 0,413$) i skupina studenata koja prihvaća obustavu isporuke poljoprivrednih proizvoda kao efikasni oblik seljačkih prosvjeda ($\chi^2 = 37,440$, $df = 21$, $p = 0,015$, $c = 0,413$).

I ekspertima smo postavili slično pitanje: Pretpostavimo da ste upravo završili studij i da vaši roditelji imaju dovoljno zemljišta, zgrada, opreme i mehanizacije. Da li biste preuzeli njihov posjed i na njemu radili i živjeli? Prihvatilo bi to 58,7 posto ispitanika, 20,6 posto je neodlučnih, a isto toliko ih ne bi nikako (ili nerado) prihvatilo. Njihov stav je veoma jasan indikator povoljne društvene klime u pogledu naše obiteljske poljoprivrede.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

U Hrvatskoj još uvijek ima preko petstotisuća seljačkih gospodarstava, iako se od šezdesetih godina 20. stoljeća njihov broj stalno smanjivao. Mijenjala se je i njihova struktura s obzirom na veličinu. Naime, rastao je udio malih a opadao udio krupnih gospodarstava. To je bilo protivno ekonomskoj logici. Međutim, veličina posjeda je bila ustavom ograničena, najprije na trideset, a od pedesetih godina na deset hektara. Ograničenje veličine posjeda Vlado Puljiz smatra jednim od glavnih uzroka sprječavanja nastanka "moderne obiteljske poljoprivrede" (1992: 31). Slavoljub Dubić je isticao da su djeca sa malih seljačkih posjeda u pravilu tražila javnu službu nakon završetka stručnog poljoprivrednog obrazovanja. Sinovi veleposjednika obično nisu tražili službu, jer im je "posjed pružao ugledan socijalni položaj i primjeren dohodak" (1935:51), što samo potvrđuje prethodno izneseni stav V. Puljiza.

Veličina obradivog zemljišta i broj stoke bili su dugo vremena glavni ograničavajući činitelj proizvodnje, posebno u područjima u kojima je bila agrarna prenapućenost i neznatna mogućnost zakupa i kupovine obradivog zemljišta. Razvoj tržišne proizvodnje je nametnuo drugačije vrednovanje proizvodnih resursa. Milan Župančić konstatira da je suvremena industrijska poljoprivreda "za nas tek daleka neizvjesna mogućnost", a uvjete za razvitak tržišne poljoprivrede ima najviše 10 do 15 posto hrvatskih seljačkih gospodarstava. To su ona gospodarstva koja posjeduju veći i opremljeniji posjed i "na kojima su obrazovaniji poljoprivrednici skloni prihvaćanju novina i usvajanju potrebnih upravljačkih i marketinških vještina, te spremnih da se dugoročno upuste u modernizacijsku utrku" (Župančić, 2000).

Međutim, stanje obrazovanja naših poljoprivrednika je nepovoljno. Iz seljačkih gospodarstava su praktično odlazili svi oni koji su završili neku školu. Odlazili su čak i oni bez stručnih kvalifikacija, pa su se kasnije školovali uz rad. Na obiteljskim gospodarstvima su ostajali oni koji nisu imali drugog izbora. Tako se vršila negativna selekcija. Ljudski faktor je kao glavni činitelj razvoja postao njegova glavna prepreka. Vrijeme u kojem živimo nameće podizanje stupnja

općeg i stručnog obrazovanja i profesionalizaciju poljoprivrednika "ključnom pretpostavkom razvoja vitalnog individualnog posjeda" (Petak, 1989:236).

Zato je za razvoj moderne obiteljske poljoprivrede i njene profesionalizacije važno da za nju postoji interes mladih, školovanih ljudi. Istraživanja profesionalnih aspiracija učenika poljoprivrednih škola i studenata viših poljoprivrednih škola i fakulteta pokazuje da "postoji relativno zadovoljavajući interes ispitanika za obiteljsku poljoprivredu.. Taj interes je izrazitiji među muškom populacijom u oba uzorka" (Žutinić, 1996:97).

Pitanje malog interesa ženske populacije za obiteljsku poljoprivredu, posljedica je i tradicionalnog, patrijarhalnog načina nasljeđivanja imanja. Muška djeca se zato i osjećaju više odgovorna prema nasljeđivanju očevine. Danas tradicionalni mentalitet popušta, i on više ne funkcionira kao sustav što će u Hrvatskoj dobro doći da obiteljska poljoprivreda napravi iskorak naprijed u pogledu modernizacije i profesionalizacije.

Opstanak obiteljskih gospodarstava u uvjetima tržišne konkurencije zahtijeva daleko višu razinu općeg i stručnog obrazovanja i specijalističkih znanja poljoprivrednika nego što ih danas imaju pa će se proces modernizacije obiteljske poljoprivrede moći ubrzati tek većim ulaskom mladih obrazovanih naraštaja na obiteljska gospodarstva. Potrebno je pomagati i poticati interes mladih ljudi za poljoprivredno zanimanje na obiteljskom gospodarstvu, pogotovo kada je on izraz i osobnih želja i sklonosti prema poljoprivredi. To može povoljno utjecati na zadovoljstvo s vlastitim radom i zanimanjem, ali i na stabilnost sukcesije obiteljskog posjeda i nastavljanje obiteljske tradicije.

Rezultati naših istraživanja pokazuju da se značajno povećao interes studenata agronomije prema obiteljskoj poljoprivredi kao mogućem zanimanju nakon završetka studija. U istraživanju 1993. godine 14,8 posto ispitanika bilo je spremno da se zaposli na obiteljskom posjedu, dok se njihov postotak 2000. godine povećao na 22,5 posto. Uz pretpostavku da roditeljski posjed ima dovoljno obradivog zemljišta, gospodarskih zgrada, opreme i mehanizacije studenti bi u znatno većoj mjeri prihvatili zaposlenje na obiteljskom gospodarstvu – kako u prvom tako

i u drugom istraživanju (52,2 : 59,5 posto). I poljoprivredni stručnjaci imaju u pogledu obiteljske poljoprivrede isti stav – 58,7 posto bi ih bilo spremno preuzeti roditeljsko imanje. Može se na kraju zaključiti da uz to postoji i povoljna društvena klima za razvoj obiteljske poljoprivrede, pa pored brojnih problema i teškoća s kojima se susreću poljoprivrednici interes za nju ipak raste kod studenata agronomije.

LITERATURA

- Brkić Srećko (1990.), Projekcija sociodemografskog razvoja poljoprivrede i sela, u: Zdravko Vincek (i sur.): Dugoročni razvoj poljoprivrede Hrvatske, SIZ znanosti Hrvatske i Republički zavod za društveno planiranje Hrvatske, Zagreb
- Brkić Srećko and Đurđica Žutinić (1996.), The students of agronomy and family farming, Poljoprivredno znanstvena smotra (Agriculae Conspectus Scientificus), Vol. 61, No 1-2, p. n. 7-21.
- Brkić Srećko and Đurđica Žutinić (2001.): Education of rural youth as the factor of exodus or professionlisation of farming. Eastern European Countryside, Vol. 4, No 7/2001, Torun, Poland; p. 101-115.
- Budin Tomislav; Branko Rezo; Miroslav Tratnik i Tito Žimbek, (1976.): Kadrovi u poljoprivredno-prehrambenom kompleksu SR Hrvatske, SIZ odgoja i usmjerenog obrazovanja poljoprivrede i prehrambene industrije, Zagreb.
- Dubić Slavoljub,(1935.): Nastava na srednjim poljoprivrednim školama, Agronomski glasnik, god. VI, br. 12., Beograd, str. 494.-505.
- Petak Antun (1989.): Jugoslavensko seljaštvo i obrazovanje u eri scientizacije, Sociologija sela, god. 27., srpanj-prosinac 1989. (sv. 105-106), str. 235-258.
- Predavec Josip, (1934.): Selo i seljaci, Tipografija (preštampano iz "Obzora" 1933.).
- Puljiz Vlado, (1992.): Hrvatsko selo: bilanca i perspektive, Sociologija sela; god. 30, br.1-2/1992., (sv.115-116), str. 29-35.
- Župančić Milan, (2000.): "Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela, Sociologija sela, god. 38, br. 1-2/2000, (sv. 147-148), str. 11-76.
- Žutinić Đurđica, (1996.): Profesionalna orijentacija učenika i studenata poljoprivrednih škola i fakulteta prema obiteljskoj poljoprivredi u Hrvatskoj, disertacija, Agronomski fakultet, Zagreb.
- Žutinić Đurđica i Srećko Brkić, (1999.): Stavovi seljaka o stručnom obrazovanju u poljoprivredi, Sociologija sela, god. 37, br. 2-3 1999. (sv. 144/145) str. 149-166.

acs67_12